

NOVE STUDIJE PROFESORA LUJE MARGETIĆA* (u povodu izlaska knjige »Rijeka, Vinodol, Istra«, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1990, str. 204)

Ivan Kampuš

Margetićeve studije grupirane su u četiri bloka. U prvoj raspravi »Tarsatica« govori se o povijesti Rijeke u antici i ranom srednjem vijeku. U drugoj studiji u bloku rasprava o Rijeci Margetić dokazuje da povijesnoj istini ne odgovara Hauptmannova teza da je godine 1063. u ratu Henrika IV protiv Ugarske, Hrvatskoj oduzeto područje pomicanjem granice od Labina na Rječinu. U trećoj studiji u istom bloku Margetić odbacuje mišljenje povjesničara D. Klena koji smatra da je u imenu nekog Dominicus de Richa sačuvana prva vijest o Rijeci u ikavskom obliku Rika.

U studiji »Vinodolska općina i njezino stanovništvo« autor smatra da je vinodolska općina institucija srednjeg vijeka, a analizira nazive pučanin i kmet. U bloku o Istri rasprava »Pravni položaj Istre u doba rimske vlasti« razmatra društvene i pravne odnose u Istri pod rimskom dominacijom. U slijedećoj raspravi se ističe da je tzv. Justinijanovo »oslobođenje« Dalmacije, Istre i Italije imalo vrlo teške i štetne posljedice za pučanstvo. U raspravi »Pet puljskih isprava iz X. i XI. stoljeća« autor upozorava da je te isprave Kandler objavio u Codice Diplomatico Istriano na nezadovoljavajući način.

U četvrtom dijelu objavljena je studija »Obvezno pravo Hrvatske države u narodnih vladara« koja je dopuna ranijih autorovih studija o istom problemu, a druga studija »Bilješke uz razvojni put starijega mletačkog prava« posvećena je utjecaju tog prava na naše krajeve.

Autor knjige »Rijeka, Vinodol, Istra« dobro je poznat našoj javnosti. Dovoljno je reći da je Lujo Margetić autor brojnih studija objavljenih u zemlji i inozemstvu, ugledni profesor Pravnog fakulteta u Rijeci i izvanredni član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Studije u knjizi grupirane su u četiri bloka, od kojih prva tri odgovaraju naslovu, dakle 1) Rijeka, 2) Vinodol, 3) Istra, a četvrti obuhvaća temelje društvenog i pravnog života na istom području.

* Referat održan 11. siječnja 1990. u Domu sindikata »Franjo Belušić« u Rijeci.

I.

1. Prva rasprava pod nazivom »Tarsatica« odnosi se na povijest Rijeke u antici i ranom srednjem vijeku sve do prve pojave grada pod novim imenom Reka, Flumen, potkraj XIII. stoljeća.

Autor je izabrao zanimljiv i vrlo prihvatljiv pristup. Najprije je u prvom dijelu rada objavio sve dostupne pisane izvore što se odnose na Tarsatiku i popratio ih ujedno kraćim komentarom. Nakon toga, u drugom dijelu rada dao je sintetički prikaz povijesti Tarsatike na osnovi vrela i u diskusiji sa stajalištima drugih autora.

Po autoru veliko je pitanje da li je na području današnjeg Trsta postojalo liburnijsko gradinsko naselje. Naime, za tu tezu nema dokaza jer na Trstati nisu pronađeni nikakvi predrimski nalazi ni uopće bilo kakvi ostaci gradine, pa bi prema današnjem stanju činjenica proizlazilo da je predrimsko liburnijsko naselje bilo izgrađeno uz more, na području riječkoga starog grada, ili drugim riječima, rimska Tarsatica nije drugo nego nastavak liburnijskoga grada.

Rimska Tarsatica imala je po Margetiću dva razdoblja, koja su se bitno razlikovala.

U prvom razdoblju, do konca IV. stoljeća n. e. Tarsatica je bila trgovačko naselje lokalnog značenja s domorodačkim stanovništvom u kojem romanizacija stanovništva nije bila osobito izražena. Tarsatica je uskoro dobila tzv. *ius Latii*, tj. pravo da njezini čelni funkcionari postanu rimski građani nakon što završe službovanje.

Što se pak tiče poznatog problema navodnog postojanja tzv. pretenture Italije, tj. posebnog obrambenog područja koje bi štitilo Italiju od opasnosti s istoka, Margetić je prihvatio tezu poznatoga slovenskog arheologa Šašela da područje oko Tarsatike nije uopće bilo obuhvaćeno u pretenturu. Nasuprot Degrassiu i drugim autorima Margetić dokazuje da Tarsatika nije nikad pripadala rimskoj Italiji, već da je uvijek bila u sklopu provincije Dalmacije, i to u njezinu sjevernom dijelu nazvanom Liburnia.

Koncem IV. st. n. e. do drugog razdoblja dolazi do značajnih promjena u životu Tarsatike. Opasnosti od Ostrogota nagone careve da Tarsatiku pretvore u moćan vojnički logor. Bedem oko grada i zaštitni zidovi što se protežu od Tarsatike preko Jelenja do Prezida građeni su istodobno, i to po Margetiću počevši od 379. godine. Dakako, u burnim vremenima kada je obrambena snaga Rimskog Carstva bila ozbiljno načeta, ti zidovi nisu spriječili nijednog osvajača koji je prolazio bilo cestom Senia—Tarsatica—Tergeste bilo sjevernije od nje. Dapače, Margetić je pokazao da je nešto poslije 400. godine Alarik, poznati vođa Vizigota, smjestio svoje trupe i svoj narod upravo u Tarsatiku i oko nje sve do 408. kada ih je definitivno povukao iz naših krajeva i krenuo prema Italiji.

Godine 799. franački velikaš, furlanski vojvoda Erik gubi život u borbama oko Tarsatike, pri čemu su prema franačkim analizama značajnu ulogu odigrali upravo slobodoljubivi građani Tarsatike.

Iz ranosrednjovjekovne povijesti Tarsatike Margetić ističe još jedan značajan događaj. Naime, sačuvana je originalna isprava cara Otona III iz 996. kojom je taj car potvrdio akvilejskoj patrijaršiji pravo na biskupiju u Tar-

satici. Margetić uvjerljivo obrazlaže da je ta isprava dokaz osvajačkih planova njemačkih careva prema Hrvatskoj koji su se tek mnogo kasnije ostvarili, kao i dokaz da stara priobalna Tarsatica nije još propala jer je nemoguće zamisliti da bi Oton III odobravao osnivanje biskupije u nekom značajnom kaštelu, kakav je Trsat bio i još mnogo kasnije.

Međutim, sredinom XII. stoljeća Edrisiev zemljopis spominje Lovran i Bakar, ali ne i Tarsatiku. Ona je dakle propala prije tog vremena. Tek 1288. pojavljuje se mala isturena graničarska utvrda Trsat s vrlo malim područjem od Rječine do Martinšćice, a približno u isto vrijeme mletački izvori govore o Reki, Flumen, kao razmjerno značajnom trgovačkom centru.

Da zaključim: Margetićeva Tarsatica je znanstveni rad utemeljen na vrlo podrobnoj analizi vrela i sadrži nove uvjerljive rezultate.

2. Druga studija u bloku rasprava o Rijeci bez sumnje je za povjesničara najzanimljivija od svih studija u knjizi što se odnose na povijest u užem smislu riječi. Riječ je o pripadnosti Rijeke i tzv. Meranije, tj. područja od Rijeke do Brseča u XI. i XII. stoljeću. U literaturi je uglavnom usvojeno Hauptmannovo stajalište da je Hrvatskoj to područje oteto u ratu što ga je njemački kralj Henrik IV vodio 1063. protiv Ugarske. U tom je ratu po Hauptmannu glavnu ulogu na strani kralja Henrika imao istarski markgrof Ulrik II iz porodice Weimar-Orlamünde. Rat nije dođe imao osobito povoljan ishod za Njemačku, ali je ipak završio korekturom granice, koja se od Labina pomaknula na Rječinu. Hauptmannova teza je dobrim dijelom i posredstvom B. Grafenauera i N. Klaić, postala vladajuće shvaćanje. U svojoj studiji Margetić je podvrgnuo sve Hauptmannove argumente minucioznoj analizi, mislim, dokazao da ona ne odgovara povijesnoj istini.

Izostavljajući opširnu Margetićevu argumentaciju želio bih upozoriti na barem dva momenta.

Jedan od njih je Margetićeva analiza tzv. Bečke ilustrirane kronike koja izvještava da su protivnici hrvatskog kralja Zvonimira oteli »dalmatinsku marku«, ali da su tadašnji ugarski vladari, koji su bili u srodstvu sa Zvonimirovom, potjerali Zvonimirove protivnike i vratili mu cijelu Dalmaciju. Već su odavna poznati ozbiljni prigovori upućeni na vjerodostojnost tih vijesti. U doba od 1064. do 1068. Zvonimir sigurno još nije hrvatski kralj, a navodni povratak cijele Dalmacije pod Zvonimirovu vlast upravo se izričito protivi vladajućoj tezi po kojoj je Hrvatska u tom ratu izgubila područje od Rijeke do Brseča. Margetić usto ističe da ostala ugarska, kao i druga prvorazredna vrela ne donose nijedne vijesti o pomicanju granica Hrvatske u to doba. Kako je Bečka ilustrirana kronika pisana nakon 1358, po Margetiću je očito da je ta kronika željela dokazati da je mletačko ustupanje cijele Dalmacije u 1358. bilo utemeljeno već u XI. stoljeću, kada su navodno ugarski vladari pomogli Zvonimiru da vrati cijelu Dalmaciju, a ako uzmemo u obzir da su se ugarski vladari smatrali zakonitim nasljednicima hrvatskih vladara, onda legitimitet ugarske vlasti nad Dalmacijom ima po Bečkoj ilustriranoj kronici još i ranije korijene. Bečka ilustrirana kronika u biti je politički odgovor tadašnjih mađarskih kroničara na tvrdnje Andrije Dandolo u njegovoj Kronici po kojima je Dandolo na razne načine, uglavnom također prekrajajući vrela, dokazivao legitimitet mletačke vlasti nad Dalmacijom.

Da je riječ o nevještoj priči, iskombiniranoj u XIV. stoljeću, vidi se i po oporuci Ulrika II iz 1102, kojom je on ostavio akvilejskoj patrijaršiji mnoge svoje posjede u Istri, a značajno je da se nijedno jedino darovano mjesto ne nalazi s istočne strane Učke, tj. od Brseča do Rječine. Prema Margetićevu zaključku još ni 1102. Hrvatska nije izgubila to područje i ono još nije palo u ruke njemačkim velikašima.

Margetić je prihvatio ideju koju je nabacio još Barada, naime da je Hrvatska izgubila to područje tek nakon smrti kralja Kolomana kada su se Mleci i Njemačka ujedinili u žestokom napadu na hrvatsko-ugarsku državu uz podršku bizantskoga cara Aleksija Komnena. Taj napad nije uspio u planiranom opsegu, ali je ipak došlo do pomaka granice na Rječinu, gdje je ona ostala sve do narodnooslobodilačkog rata, kada je područje Brseč—Rijeka zajedno s ostalim krajevima Istre vraćeno matici zemlji, Hrvatskoj.

Studija donosi mnogo novih podataka i prijedloga pa će ona, nadam se, otvoriti plodnu diskusiju i omogućiti daljnji napredak u našoj spoznaji hrvatske povijesti.

3. Treća studija iz istog bloka mnogo je kraća i obrađuje pitanje prvog spomena naziva Rijeka. Naime, riječki povjesničar Danilo Klen prije razmjerno kratka vremena iznio je tezu da je u imenu nekog Dominicus de Richa, spomenutog u nekoj odluci puljskih sudaca u 1230—1233, sačuvana prva vijest o Rijeci u njezinom ikavskom obliku »Rika«. Po Margetiću ikavski oblik »Rika« nije se mogao pojaviti već u XIII. stoljeću jer bi to značilo da je već tada ikavština pretezala u Rijeci. Ikavci su po Margetiću došli u krajeve oko Rijeke tek mnogo kasnije. Margetić tumači ime Dominicus de Richa usporedbom s nekim imenima koja se pojavljuju početkom XIII. stoljeća u Istri, npr. Dietalmus de Purcardo, Henricus de Ernesto, Venerius de Carlo, tj. da »de Richa« jednostavno označava ime oca, dakle, Dominik, sin oca Rike, tj. Rikarda.

Margetić ipak nadodaje da bi zadnju riječ trebali imati lingvisti.

II.

1. U bloku »Vinodol« odskaka po svojoj važnosti studija o »Vinodolskoj općini i njezinom stanovništvu« u prvom redu o kmetovima. O tim pitanjima u našoj znanosti mnogo su pisali naši povjesničari i pravni povjesničari M. Kostrenčić, M. Barada i N. Klaić. Autori su iznosili vrlo različita i čak potpuno oprečna mišljenja pa je zbog toga Margetićev pristup u ovome radu najbogatiji diskusijom s gledištima drugih znanstvenika, a to je dakako uvjet napretka u znanosti jer bez diskusije nema napretka ni u jednom pitanju. Nažalost nije rijetka pojava da naši diskutanti u nedostatku boljih argumenata pribjegnju osobnim napadima i potezjenjivačkom stavu, a to uvelike šteti znanstvenoistraživačkom radu.

U ovome prikazu ne mogu ući ni u najpovršniju analizu autorove diskusije, ali ću upozoriti na neke osnovne probleme te izvanredno teške materije.

Kostrenčić je tvrdio da su vinodolske općine bile slobodne sve do 1225. i da su priznavale tek jedva zamjetljivu vrhovnu vlast hrvatsko-ugarskih kra-

ljeva, da bi 1225. Vinodolci postali kmetovi, tj. seljačko pučanstvo ovisno o svojim feudalnim gospodarima Frankopanima i tom prilikom morali preuzeti na sebe razne dužnosti i obveze prema feudalcima. Barada je tvrdio da je u IX, X. i XI. stoljeću Vinodol bio vojnički teritorij na kojem su funkcionari hrvatskih kraljeva obavljali razne rukovodeće upravne i gospodarske funkcije. Neposredni proizvođači bili su servi, tj. zavisno pučanstvo, vezano uz zemlju koje se ipak ne smije poistovjetiti s antičkim robovima. Ti servi, »kvazirobovi« postali su tijekom XI. stoljeća postepeno kmetovi, kojima je ipak još uvijek bilo zabranjeno seljenje. U novije vrijeme N. Klaić je istakla misao da slobodne vinodolske kmetove treba povezati s njihovim općinama i da te općine potječu od starogrčkoga grada-države, polisa. Organizacija starogrčkih polisa, u kojoj su svi stanovnici bili slobodni prešla je posredstvom Bizanta u Vinodol kao »divna antička baština« (N. Klaić) na taj način da je Bizant odobrio vinodolskim stanovnicima da osnuju svoje općine i štiti ih u uživanju njihove slobode sve do XI. stoljeća, kada je vjekovna bizantska vlast nad Vinodolom konačno prestala. N. Klaić razlikuje pučane, članove vinodolskih općina, od kmetova, koji se doduše spominju u Vinodolskom zakonu, ali to su bili neka vrsta općinskih funkcionara.

Opširnijom analizom Margetić je pokazao da je vinodolska općina u prvom redu institucija srednjeg vijeka. Naime, u interesu feudalaca bilo je da dozvole seljačkom stanovništvu organizirati se u svoje općine da bi feudalci mogli na taj način lakše ubirati podavanja. Ujedno su feudalci oslobađali tih podavanja rukovodeće funkcionare u općini, satnika i graščika, pa se i na taj način osiguravala feudalna vlast. Ipak, već sama činjenica da su Vinodolci imali svoje općine, nužno je imala za posljedicu da su te općine imale kohezijsku ulogu koja je omogućavala Vinodolcima da zadrže određeni stupanj ekonomske i upravne samostalnosti. Vinodolski su se seljaci nazivali kmetovima što je po Margetiću bio častan naziv u kojemu je uključeno i vrlo jako stvarno pravo nad zemljom koju su obrađivali.

U svojim analizama Margetić dokazuje da je Bizant izgubio Vinodol već dolaskom Slavena koncem VI. stoljeća i nikada ga nakon toga nije više ponovno stekao. Pritom autor temeljito analizira poznate četiri isprave iz 1018. kojima su se gradovi Rab, Krk, Osor i Beli obvezali duždu na tribut u naturi. U novije je vrijeme izražena sumnja da su te isprave krivotvorine iz sredine XIV. stoljeća i iz toga su se izvodili važni zaključci o položaju kvarnerskih gradova prema Mlecima, Hrvatskoj i Bizantu. Smatram da je Margetić dokazao vjerodostojnost tih isprava. Konačno, Margetić je proveo i analizu naziva pučanin i kmet i dokazao da su pučani svi nepriviligirani stanovnici neke općine, a da je kmet onaj pučanin koji obrađuje zemlju na kojoj ima jako stvarno pravo. Kako su tako reći svi pučani imali zemlju, može se reći da su u praksi ta dva pojma identična.

2. Antička krčka povijest i poznati Krčki statut iz 1388. predmet su druge po redu studije u bloku što se odnosi na krajeve istočno od Rijeke.

Društveno uređenje u doba Rima u dvjema krčkim općinama, Curicum (po kojem su grad i otok dobili svoje slavensko ime Krk) i Fulfinum (blizu Omišlja) vrlo nam je dobro poznato zahvaljujući najnovijim arheološkim otkrićima. Naši arheolozi Matejčić i Faber otkrile su 1974. u Fulfinumu natpis iz kojeg se vidi da je ta gradska općina imala naziv *Flavium* Fulfinum,

tj. da je taj grad dobio svoju organizaciju u doba careva flavijevske dinastije u drugoj polovici I. stoljeća naše ere. S druge strane u Španjolskoj je 1986. pronađen veći broj ploča na kojima se nalazi oktroirani gradski ustav grada Irni u doba Flavijevaca, tako da sada poznajemo preko dvije trećine toga teksta, za koji sigurno znamo da je bio u važnosti ne samo u Španjolskoj nego i u drugim dijelovima Rimskog Carstva pa prema tome i na Krku. Karakteristika tih flavijevskih gradskih ustava bila je u tome da je njihovo stanovništvo ostalo vrlo slojevito: na vrhu društvene ljestvice bili su *cives Romani*, rimski građani, koji su činili razmjerno uski krug; srednji sloj činili su tzv. Latini, pripadnici gradskog vijeća, a masa je slobodnog stanovništva ostala u podređenom položaju tzv. *peregrina*, koji nisu imali utjecaja na upravljanje općinom.

U istom članku Margetić piše o poznatom Krčkom statutu, inače nazvanom i Vrbnički ili Vrbanski statut. Taj statut su izdali L. Margetić i P. Strčić 1988. i popratili ga komentarom i povijesnim uvodom. Margetić ujedno analizira ukratko i Krčki statut na latinskom jeziku koji je vrijedio samo za grad Krk i njegovu užu okolicu. Spomenuti statut objavljen je dosad samo dva puta, i to oba puta od talijanskih znanstvenika. Na nekoliko primjera Margetić pokazuje kako su dosadašnja izdanja manjkava i pledira za novo izdanje. Margetić upućuje i na to da Krčki statut ima jednu neobičnost koja u drugim statutima ne postoji. Naime, u tom Statutu u svakoj se glavi najprije donose stari hrvatski propisi, a onda se odmah ti propisi stavljaju izvan snage i utvrđuju novi pod mletačkim utjecajem. Tako je igrom slučaja moguće da uspoređujemo staro hrvatsko i novije mletačko pravo. Ne treba isticati od kolike je to važnosti za temeljitije upoznavanje naše prošlosti.

III.

1. U trećem bloku studija, koji se odnosi na Istru, studija Pravni položaj Istre u doba rimske vlasti odnosi se na društvene i pravne odnose u Istri pod rimskom dominacijom. To razdoblje istarske povijesti ima dva dijela. U doba principata, tj. u prva tri stoljeća naše ere, cijela Istra bila je razdijeljena na tri kolonije, Tergeste (današnji Trst), Parentium (današnji Poreč) i Pola (današnja Pula). Svaka od tih kolonija imala je svoje središte, zvano *urbs*, i velik teritorij oko toga središta, tzv. *ager*, »polje«. Dio toga agera bio je razdijeljen među kolonistima, tako da je svaki kolonist postao vlasnikom dodijeljene mu parcele. Drugi dio agera ostao je u vlasništvu države i njime je slobodno raspolagao car. Međutim, Rimljani su neobično vješto upotrebljavali veliki broj organizacijskih formi, putem kojih su ne gledajući ni na kakve teoretske i načelne postavke lukavo i mudro uspijevali da nad teritorijima kojima su vladali zadrže maksimalnu kontrolu s kojom je bila povezana ujedno i velika fleksibilnost i prilagođavanje konkretnim okolnostima. Također su podjeljivali razne vrste privilegija pa se njihova vlast osjećala samo posredno i nije imala otvorene oblike eksploatacije. Upravo takav fleksibilan pristup omogućavao je rimskoj vladajućoj klasi goleme izravne

i neizravne prihode. To se vrlo lijepo može konstatirati u Istri u kojoj analizom prilika upoznajemo ujedno i položaj nerimskog stanovništva u cijelom Rimskom Imperiju od današnjeg Portugala do današnjeg Iraka i od današnje Engleske i Nizozemske do današnjeg Tunisa i Egipta. Tako npr. Rimljani su upravo u brdskim područjima oko kolonije Tergeste i oko Pole ostavili pučanstvu u seoskim općinama stanovitu autonomiju, ali ih priključili pod vlast Tergeste i Pole, što je uvelike olakšalo upravljanje tim krajevima na bezbolan i za Rim besplatan način. Tako je npr. Poli priključeno područje oko današnjeg Barbana, a Trstu područje iznad sjevernih i istočnih brda na kojem su živjele populacije poznate pod imenom Katala i Karna. Da bi te dvije kolonije dobile pravo nadzora i suđenja nad Katalima i Karnima, morala je tergestinska gradska općina uvelike podmićivati ugledne Rimljane. O tome znamo po sačuvanim natpisima u kojima općina Tergeste odaje bezgraničnu zahvalnost uglednom Rimljaninu Fabiju Severu za učinjena dobročinstva. Međutim, da bi i seosko stanovništvo oko Trsta bilo također zadovoljeno, pružena je svim bogatim Katalima i Karnima mogućnost da u koloniji Tergeste obavljaju visoke funkcije, koje su doduše stajale izvanredno mnogo novca, ali putem kojih su oni nakon isteka svoje službe stjecali rimsko građansko pravo. Time je ujedno na upravo genijalni način ostvareno načelo *divide et impera*, jer su se bogati Katali i Karni osjećali dušom i tijelom odani Rimu i u začetku gušili svaku pa i najmanju pomisao na pobunu.

Štoviše, i poznati istarski gradić Nezakcij, koji se nalazio na mjestu današnjeg sela Vizač, dobio je od Rimljana poseban položaj koji je toliko dvasmislen da tjera u očaj moderne znanstvenike, jer ga nije moguće dokraja uspješno definirati. Naime, Nezakcij je imao položaj prave pravcate gradske općine sa svojim vlastitim funkcionarima, ali se nije nalazio na vlastitom gradskom području nego je pripadao području kolonije Pola. Tako su puljski građani mogli ne samo nesmetano stjecati nekretnine u samom Nezakciju, nego i konkurirati za položaj viših funkcionara, ali je Nezakcij ipak čuvao stanovitu svoju autonomiju.

U drugom razdoblju rimske vlasti, tj. u četvrtom, petom i šestom stoljeću, došlo je do burnih promjena u odnosu na samoupravljanje u gradskim općinama. Dok je u principatu vladalo pravo šarenilo tipova gradskih općina, u doba dominata sve gradske općine gube u biti svoje samoupravne značajke i postaju pučke produžne ruke centralne vlasti, a rimski građani, nekoć ponosni sudionici u vršenju vlasti postaju puki podanici. Nekadašnji princeps, prvi među jednakim rimskim građanima postaje dominus, gospodar, koji nad svojim podanicima ima punu vlast nad životom i smrću.

O svemu tome Margetić piše jezgrovito i magistralno.

2. Druga rasprava u bloku o Istri je kratka, a opisuje situaciju neposredno prije dolaska Slavena. U toj raspravi autor ističe da je tzv. »oslobođenje« Dalmacije, Istre i Italije po Justinijanu imalo vrlo teške i štetne posljedice za pučanstvo, jer ga je bizantska uprava opteretila golemim i nepodnošljivim teretima i nametima. Justinijanovo tzv. »oslobođenje« zapadnih provincija Rimskog Carstva od vladavine barbarskih naroda izazvalo je zbog izrabljivačkog stava Bizanta krajnje žestok otpor jer se stanovništvo osjećalo prevarenim. Umjesto da tereti budu pod oslobodiocima manji, oni su postali mnogo veći, a i osobne slobode bile su ugroženije nego pod vladom npr.

Ostrogota. U skladu s tadašnjim svjetovnim nazorima, otpor pučanstva se oblikovao u otporu religioznim tezama centralne vlasti, dakle poprimio je oblik teološke borbe. Značajno je da je taj otpor bio najjači upravo u Istri i zato se on nazvao »istarskom shizmom« premda je bio jak i u Španjolskoj, Dalmaciji itd. To je razlog zašto je i borba Bizanta s Avarima i Slavenima pobuđivala u istarskom pučanstvu pomiješane osjećaje za koje se nikako ne bi moglo reći da su bili u prilog bizantskoj vlasti. Margetić zaključuje da su istarski gradići zapravo željeli da ih na miru puste i Bizant i Avari i Slaveni. No ako su već morali priznati neku nadređenu vlast, stanovnici Istre su sigurno uzimali u obzir ono što su znali iz ponašanja Avara i Slavena na drugim područjima. Naime, Avari i Slaveni su obećavali da će namete sniziti na polovicu od onoga što je zahtijevao Bizant.

Drugo je pitanje koje autor u ovom radu dotiče, jesu li Slaveni došli u Istru preko Učke ili sa sjevera, dakle, jesu li u Istru došli prvi preteče današnjih Slovenaca ili današnjih Hrvata. Slovenski znanstvenici dokazivali su da je Istra najprije naseljena sa sjevera i to je prihvaćeno u našoj znanosti kao vladajuće mišljenje. Margetić dokazuje arheološkim, lingvističkim i povijesnim podacima da sve upućuje na to da su Istru osvojili koncem VI. stoljeća Slaveni preteče današnjih Hrvata prodorima preko Učke, koji ih je doveo čak do Vrsara. Time su oni razbili bizantsku obranu na dva dijela, jedan oko Pule, drugi oko šireg područja Kopra, gdje su se bizantske snage tek s najvećom mukom odupirale.

3. Rasprava »O nekim pitanjima Rižanskog placita« prijevod je studije što ju je Margetić objavio u »*Revue des études byzantines*« 46, 1986. Kako je zapisnik s Rižanskog placita iz 804. godine jedan od najbogatijih izvora za evropsku povijest koncem VIII. i početkom IX. stoljeća i kako se on u prilično velikoj mjeri dotiče i istarskih Slavena, Margetić je dobro učinio dodavši dosadašnjim svojim radovima u kojima je obrađivao Rižanski placit još jedan s novom važnom problematikom. Neposredni povod toga Margetićeva rada bila je, koliko se iz studije vidi, okolnost da je poznati francuski bizantolog Guillou objavio novo čitanje zapisnika s Rižanskog placita i pratio ga svojim komentarom. Margetić upozorava da to Guillouovo čitanje koje se u literaturi često citira, ima vrlo mnogo nedopustivih grešaka i da je mnogo bolje novo izdanje što su ga pripremile Anamari Petranović i Anelise Margetić. Dapače, iz tog se izdanja vidi da je pisar Rižanskog placita morao biti domaći čovjek, jer on za Montonu piše Montauna iz čega je potekao hrvatski naziv Motovun, čime se na sjajan način potvrđuju neke analize našega velikog lingvистa Petra Skoka koji je na pojavu diftongizacije iz koje je potekao naziv Motovun upozorio još 1957. godine, premda mu nije bilo poznato da tekst u Codex Trevisanus sadrži naziv Montauna jer su dosad to mjesto svi izdavači, a ne samo Guillou čitali pogrešno.

U svojoj studiji Margetić analizira institucije tribuna, domestika, vikarija i lokoservatora, što se pojavljuju u tekstu Rižanskog placita pa dolazi do važnih novih zaključaka o organizaciji bizantske vlasti u Istri u ranom srednjem vijeku. Ali, bez sumnje je najdragocjeniji dio rasprave analiza položaja Slavena u Istri i stav franačkih vlasti prema njima i prema istarskim posjednicima. Dok su istarski posjednici tražili da se Slaveni izbace sa zemalja na koje ih je franački vojvoda Ivan naselio i to obrazlagali time da

je riječ o zemljama u njihovom vlasništvu, dotle vojvoda Ivan u svojem odgovoru naglašava da su sve istarske zemlje vlasništvo cara, a ne istarskih posjednika i da će prema tome maknuti sa zemalja samo one Slavene koji prave štete na tuđim imanjima, dakle ne zato da bi istarskim posjednicima priznao pravo vlasništva nad tim zemljama.

Iz Rižanskog placita proizlazi nadalje, tvrdi Margetić protivno Guilloou, da je u Istri u to doba još morao biti ne baš mali broj robova. I konačno, Margetić analizira položaj vezanih seljaka, kolona, na području istarskoga gradića Novigrada, gdje je bilo središte ekonomske moći bizantskih i kasnije franačkih upravitelja Istrom. Guilloou se u analizi položaja tih kolona poslužio i odredbama iz Justinijanova Kodeksa, ali Margetić na uvjerljiv način dokazuje da je Guilloouova koncepcija neprihvatljiva.

4. Prelazim na zadnju raspravu iz bloka »Istra«. Ona nosi naslov »Pet puljskih isprava iz X. i XI. stoljeća«. Rasprava je višestruko zanimljiva i važna. Naime, venecijanska Biblioteka Marciana čuva pet puljskih isprava iz kraja X. i početka XI. stoljeća. Njih je objavio Kandler u svom *Codice Diplomatico Istriano*. Margetić je utvrdio da su te isprave objavljene na vrlo nezadovoljavajući način pa ih je ponovno objavio zajedno s faksimilima, s prijevodom i s analizom nekih problema.

Već je i sama datacija koju je predložio Kandler, a koju su pokušali izmijeniti svojim prijedlozima Leicht i Milko Kos vrlo dvojbeni pa je Margetić dobro učinio što ju je ponovno podvrgnuo analizi. Dakako, neki problemi ostaju i nakon Margetićeve analize otvoreni.

Autor je, također, analizirao te isprave s diplomatske strane. Osobito je zanimljiv njegov prijedlog da se riječ *inquirere* u tri od pet puljskih isprava poveže s poznatom *Lex Utinensis* (po većini autora nazvanom *Lex Curiensis*) gdje se ona nalazi u istom značenju. Margetić je na osnovi toga iznio hipotezu da je *Lex Utinensis* možda nacrt zakonika, čija je izrada bila povjerena pravnicima u dijelu današnje Švicarske s ciljem da se taj zakonik primijeni u krajevima koje su Franci osvojili potkraj VIII. stoljeća, npr. u Istri i dalje na istok. Ako bi ta hipoteza, koja izgleda plauzibilna bila točna, onda bi se za našu povijest otvorilo vrlo važno područje daljih istraživanja.

Zbog lošeg čitanja tih isprava nije se, također, dosad uočilo da se u nekima od njih pojavljuje advocat samostana Sv. Mihovila u Puli pod imenom *Wecelinus*. Tog *Wecelina* ne spominju ni Rački ni Šišić u svojim istraživanjima adresata pisma koje je Grgur VII uputio nekom *Wecelinu*. Do toga je došlo možda zato što je na jednom mjestu objavio *Wecelino* notario *atuocato* umjesto ispravno *Wecelino nostro avvocato*. Za hrvatsku povijest podatak o *Wecelinu* ima svakako posebno značenje.

IV.

1. Zadnji, četvrti, dio knjige od posebnog je interesa. Kao što Margetić točno primjećuje, povijesna zbivanja u Rijeci i njezinoj regiji ne mogu se ispravno ocijeniti ako se ne uzmu u obzir razni utjecaji od kojih treba posebno istaknuti pravne sustave Hrvatske, Njemačke, Mletaka i, kasnije, hrvatsko-ugarske državne zajednice. Iz goleme problematike Margetić je kao neku

vrstu »oglednih primjeraka« uzeo samo obvezno pravo hrvatske države narodnih vladara i neke aspekte staroga mletačkog prava, što ocjenjujem kao dobar izbor, to više što je upravo burni daljnji razvoj i hrvatskog i mletačkog prava ostavio u Rijeci i njezinoj regiji »naplavine«, da se tako izrazim, iz raznih razdoblja. Sve su to problemi koji su umnogome jedva dotaknuti, tako da Margetićev rad i rezultati djeluju iz mnogo razloga upravo pionirski.

2. Prva od te dvije studije, studija o pravu hrvatske države narodnih vladara nastavlja se na već dosad objavljene autorove studije o hrvatskom obveznom pravu od kojih je Jugoslavenska akademija objavila 1987. Obvezno pravo u Istri i 1989. Obvezno pravo na Kvarneru. Još 1983. Pravni fakultet u Zagrebu objavio je Margetićevu knjigu Hrvatsko stvarno pravo u srednjem vijeku. Ta je knjiga već postala sastavnim dijelom stručne literature.

Ne bih se želio podrobnije upuštati u prikaz ovoga dijela knjige jer je to strogo specijalističko pitanje. Ipak dužan sam reći bar to da me je impresioniralo ne samo bogatstvo tadašnjih hrvatskih pravnih ustanova nego i njihova uska lako prepoznatljiva povezanost s pravom drugih područja. U Hrvatskoj se u to doba na zanimljiv i originalan način ukrštavaju slavenski, rimsko-bizantski, mletački, langobardski i drugi utjecaji što odaje punu otvorenost tadašnje Hrvatske prema svim korisnim utjecajima. S druge strane pojmovi koje u našim vrelima susrećemo, npr. *per manupreso*, *pro fine* itd. nisu uopće razumljivi — jer se pojavljuju vrlo rijetko — ako se ne uzme u obzir utjecaj iz Ravenne i Mletaka.

Ništa manje nije korisna druga studija, naime ona o razvojnom putu starijega mletačkog prava. Margetić je poznati stručnjak evropske razine za staro mletačko pravo pa nije nimalo slučajno da je u velikoj *Storia di Venezia* što se upravo objavljuje u Rimu obrada staroga mletačkog prava ponuđena njemu, a ne nekom talijanskom ili njemačkom itd. autoru. U studiji Margetić proučava međusobni odnos triju najstarijih zbirka mletačkih civilnopravnih običaja, tj. poznatog Zanieva Statuta i »zbirke presuda« i »pitanja iz rimskog prava« prilagođenog mletačkim potrebama. Analizirajući te tri zbirke koje su postepeno nastajale u drugoj polovici XII. i početkom XIII. stoljeća Margetić vrlo plastično prikazuje burnu evoluciju u *Miecima* u odnosu na probleme vlasništva. Ono je u XII. stoljeću imalo još uvijek značajke *obiteljskog* vlasništva, da bi postupno poprimalo nove značajke *individualnog* vlasništva. Razlog toj velikoj promjeni autor nalazi u jačanju trgovine i pomorstva. Pritom Margetić zauzima kritički stav prema dosadašnjoj literaturi, osobito prema glavnim autorima koji su se bavili mletačkim pravom, kao što su Enrico Besta, Benvenuto Pizzorno i Roberto Cessi te diskutira o njihovim gledištima na podlozi starijih mletačkih vrela i rimskog prava. Margetić je već objavio nekoliko radova o mletačkom pravu u *Starinama JAZU*, *Zborniku Pravnog fakulteta u Zagrebu* i u *Analima Pravnog fakulteta u Beogradu* pa svi ti radovi, zajedno s ovim što ga objavljuje u knjizi, čine značajan prilog poznavanju mletačkog prava, koje je imalo vrlo velik utjecaj na naše krajeve, ali koje je u našoj literaturi vrlo zanemareno.

Zusammenfassung

NEUE STUDIEN VON PROFESSOR LUJO MARGETIĆ
(Anlässlich der Erscheinung des Buches »Rijeka, Vinodol, Istrien«)
Im Verlag »Izdavački centar Rijeka«, Rijeka 1990, 204 S.

Ivan Kampuš

Die Studien in dem Buch »Rijeka, Vinodol, Istra« sind in vier Blocks gruppiert, und der vierte enthält die Grundlagen des gesellschaftlichen Lebens und rechtlichen Geschehens auf dem genannten Territorium. In der ersten Studie unter dem Titel »Tarsatica« ist die Rede von der Geschichte von Rijeka im Altertum und frühen Mittelalter bis zur ersten Erwähnung der Stadt unter dem neuen Namen Reka, Flumen, Ende des 13. Jhs. Aus der frühmittelalterlichen Geschichte von Tarsatica weist Margetić besonders auf die Urkunde von Otto III. aus dem Jahre 996 hin, in der dem Patriarchat von Aquilea das Recht auf das Bistum von Tarsatica bestätigt wird. Der Verfasser beweist auf überzeugende Weise, daß diese Urkunde ein Beweis der Eroberungspläne der deutschen Kaiser gegenüber Kroatien ist sowie ein Beweis, daß Tarsatica nicht verfallen war, weil Otto III. gewiß nicht die Gründung eines Bistums in einem unbedeutenden Kastell gestatten würde.

In seiner zweiten Studie über Rijeka hat Margetić bewiesen, daß Hauptmanns These, daß in dem Krieg, den Heinrich IV. 1068 gegen Ungarn führte, durch eine Korrektur der Grenzen, die von Labin auf den Fluß Rječina verschoben wurden, Kroatien Territorium weggenommen worden wäre, nicht stichhaltig ist.

In der dritten Studie über Rijeka bestreitet Margetić die Meinung des Historikers D. Klein, der die These vertritt, daß in dem Namen eines Dominicus de Richa, der in einem Entscheid der Richter von Pula in den Jahren 1230—1233 erwähnt wird, die erste Erwähnung von Rijeka, und zwar in ikawischer dialektaler Form »Rika« zu sehen sei. Nach Margetićs Meinung sind die den ikavischen Dialekt sprechenden Völker erst viel später in die Gegend um Rijeka gekommen, während sich die Bezeichnung »der Richa« auf den Namen des Vaters beziehe und somit bedeutet »Dominicus, Sohn des Rika (Richard)«.

In der Studie »Die Gemeinde von Vinodol und ihre Bewohner« (Vinodolska općina i njeno stanovništvo) in dem Block über Vinodol hat Margetić neben anderem auch eine Analyse der Bezeichnungen: kroatisch »pućanin« (= Einwohner) und »kmet« (= Bauer) unternommen und hat bewiesen, daß als »pućanin« alle nichtprivilegierten Einwohner einer Gemeinde angesehen werden müssen, die fast alle Land besaßen, während ein »kmet« jener »pućanin« war, der das Land bearbeitete, auf das er ein sehr dingliches Recht hatte. Dem Verfasser zufolge sind diese zwei Begriffe identisch.

Die Geschichte von Krk im Altertum und die bekannten Statuten von Krk aus dem Jahr 1388 sind das Objekt der zweiten Studie in dem Block, der sich auf die Gegenden östlich von Rijeka bezieht.

In dem dritten Block, der sich auf Istrien bezieht, werden unter dem Titel »Pravni položaj Istre u doba rimske vlasti« (Die Rechtslage von Istrien in der Zeit der römischen Herrschaft) die gesellschaftlichen und rechtlichen Verhältnisse in Istrien unter der römischen Dominanz erörtert.

In der zweiten Arbeit im Block über Istrien betont der Verfasser, daß Justinians sog. »Befreiung« von Dalmatien, Istrien und Italien sehr schwere und schädliche Folgen für das Volk hatte, weil es von der byzantinischen Verwaltung mit unerträglichen Steuern belastet wurde. — In dem zweiten Fragment untermauert Margetić gegenüber den slowenischen Wissenschaftlern, die beweisen wollen, daß nach Istrien zuerst vom Norden die Vorfahren der heutigen Slowenen gekommen

seien, mit Hilfe archäologischer, linguistischer und geschichtlicher Daten seine Behauptung, daß Ende des 6. Jhs. von Slawen, die Vorfahren der heutigen Kroaten sind, Istrien erobert wurde, und zwar auf dem Wege über das Gebirgsmassiv der Učka.

In der letzten Studie aus dem Block »Istrien« unter dem Titel »Pet puljskih isprava iz X. i XI. stoljeća« (Fünf Urkunden aus Pula aus dem 10. und 11. Jh.) weist Margetić darauf hin, daß diese Urkunden von Kandler in »Codice diplomatico istriano« publiziert wurde, aber auf eine nicht zufriedenstellende Art, so daß er sie noch einmal publiziert zusammen mit den Faximiles, mit Übersetzung und der Analyse einiger Probleme.

In dem vierten Teil des Buches ist eine Studie über das Recht des kroatischen Staats zur Zeit der nationalen Herrscher veröffentlicht, die eine Fortsetzung der bisher publizierten Arbeiten des Verfassers über das kroatische Pflichtrecht ist, so daß die jugoslawische Akademie der Wissenschaft und Künste 1987 den Band »Obavezno pravo u Istri« (Pflichtrecht in Istrien), 1989 »Obavezno pravo na Kvarneru« (Pflichtrecht in dem Kvarnergebiet) veröffentlicht hat. Die zweite Studie ist der Entwicklung des älteren venezianischen Rechts gewidmet, das großen Einfluß auf kroatischem Gebiet hatte, worüber der Verfasser auch früher schon mehrere Arbeiten in »Starine JAZU« (Altertumsstudien der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaft und Künste), dem »Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu« (Sammelband der Juristischen Fakultät in Zagreb) und »Anali Pravnog fakulteta u Beogradu« (Annalen der Juristischen Fakultät in Beograd) veröffentlicht hat.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.